

Актуальні проблеми навчання та виховання дітей в інклюзивному освітньому середовищі

У статті здійснено аналіз актуальних проблем навчання та виховання дітей в інклюзивному освітньому середовищі. Розкрито сутність і зміст понять «інклюзія» та «інтеграція», які в сучасних дослідженнях мають синонімічну змістову наповненість, що не завжди відповідає термінологічній. Визначено та проаналізовано основні відмінності інклюзивної освіти від інтегрованої. Обґрунтовано важливі чинники ефективної реалізації інклюзивної освіти, зокрема, позитивне ставлення до спільної взаємодії вихованців із різним рівнем психофізичного розвитку педагогічних та управлінських кадрів, батьків тощо.

Ключові слова: інклюзія, інтеграція, інклюзивне навчання, інтегроване навчання, готовність об'єктів та суб'єктів інклюзивної освіти до спільної взаємодії.

Постановка наукової проблеми та її значення. В Україні формується нова філософія державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами, вдосконалюється нормативно-правова база відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, реалізуються та поширюються моделі інклюзивного навчання дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах.

Відповідно до Національної стратегії розвитку вітчизняної освіти в Україні на період до 2021 року одним із пріоритетних напрямків її модернізації є забезпечення розробки практичного впровадження у навчально-виховні заклади ефективної системи інклюзивної освіти, яка реалізує основне право спільного перебування, навчання та виховання дітей із різним рівнем психофізичного розвитку за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу на основі принципів гуманізації та індивідуалізації. Означений процес передбачає максимальне урахування індивідуально-психологічних особливостей кожної особистості та створення сприятливих умов для її повноцінного розвитку.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних фахівців розкривають загальнотеоретичні та організаційно-педагогічні аспекти проблеми інклюзивної освіти (Н.П.Артюшенко, Віт.І.Бондар, Л.В.Будяк, І.В.Дмитрієва, А.А.Колупасва, Т.В.Сак, В.М.Синьов, М.М.Семаго, А.Ю.Чигрина, А.Г.Шевцов та інші); питання психологічної готовності дітей із психофізичними порушеннями та їх здорових однолітків до спільного навчання, попередження виникнення „соціальних вивихів” та пов'язаних з ними вторинних відхилень у розвитку (Н.Л.Белопольська, Є.Є.Дмитрієва, А.М.Конопльова, І.А.Коробейніков, Н.М.Назарова, Т.О. Соловійова, Є.А.Стребелєва, М.О.Супрун, У.В.Ульєнкова, Н.Д.Шматко, Л.М.Шипіцина та ін.); особливості психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзії (С.П.Миронова, С.В.Сорокоумова) та створення інклюзивного середовища (Т.Г.Зубарева, С.Ю.Кондратьєва, Л.Є.Олтаржевська); формування професійної готовності педагогів до інклюзивної освіти (Т.Г.Зубарева, С.П.Миронова, І.Г.Росіхіна, Є.Г.Самарцева, І.Н.Хафізулліна, М.К.Шеремет, Ю.В.Шуміловська та ін.); проблеми правового статусу дітей з обмеженими можливостями здоров'я у сфері сучасної освіти (М.О.Супрун, Н.А.Теплова, О.Ю.Шинкарьова); формування міжособистісних стосунків в інклюзивних групах (Н.Ю.Белова, Ю.А.Ільїна) тощо.

Мета статті – здійснити аналіз актуальних проблем навчання та виховання дітей в інклюзивному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Увага до проблем дітей з особливими освітніми потребами має суспільну значущість, що зумовила необхідність розробки цілеспрямованих дій для створення сприятливих умов інтеграції в систему сучасних суспільних відносин.

За даними Міністерства соціальної політики України на 1 січня 2015 року загальна чисельність осіб із інвалідністю становила 2 млн.568 тис.532 особи або 6 % у загальній структурі постійного населення країни (42,8 млн. осіб), у тому числі, дітей з інвалідністю – 151 125 осіб . Зокрема, якщо на початок 2011 року налічувалось 165 тисяч 121 дитина-інвалід віком до 18 років, а у 2012 році їх кількість становила 166 тисяч 164 дитини з інвалідністю, то на початку 2013 року – сягнула показника вже 167 тисяч 059 осіб, що складає 2,0 % від усього дитячого населення. Крім того, реєструється постійне зростання числа інвалідів в загальній структурі населення України: 6%

від загальної кількості населення (у 2015 р.) проти 6,1% - у 2013 р., а також 5,3 % – у 2006 та 3,0% в 1994 роках. Однак, спостерігається тенденція зменшення кількості дітей з інвалідністю, зокрема, чисельність інвалідів станом на 1 січня 2015 р. на 15 тис. 934 осіб менша порівняно з чисельністю інвалідів станом на відповідну дату 2013 р.

За статистикою, станом на 1 січня 2015 року, в Україні нараховується 120 тисяч дітей шкільного віку з інвалідністю, і лише дві тисячі з них включені в інклюзивні класи. Ще 59 тисяч дітей навчаються у звичайних класах, тобто можна зробити висновок, що близько 60 тисяч дітей з інвалідністю шкільного віку перебувають поза межами загальноосвітньої системи.

Аналіз сучасного стану і перспектив розвитку спеціальних (корекційних) освітніх закладів як традиційної форми навчання дітей із психофізичними порушеннями засвідчив низку перешкод у впровадженні інклюзивної освіти як-от : незначна кількість мережі спеціальних дошкільних закладів (груп) за місцем проживання осіб зазначеної категорії; дефіцит місць у системі загальної дошкільної освіти для таких вихованців; недостатнє забезпечення відповідними кваліфікованими кадрами у галузі інклюзивної освіти; неготовність (психологічна, професійна) суспільства, загальноосвітніх дошкільних навчальних закладів, педагогів до сприйняття таких дітей та роботи з ними в умовах інклюзії; відсутність програмно-методичного, матеріально-технічного забезпечення інклюзивної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку; недостатня консолідація зусиль фахівців, батьків, учених у сфері організації медико-психолого-педагогічного супроводу дошкільників із психофізичними порушеннями; наявність міжвідомчих бар'єрів при організації спільного навчання та виховання дошкільників; відсутність системи ранньої діагностики та комплексного медико-психолого-педагогічного супроводу.

Вочевидь, варто означити поняття, які в сучасних дослідженнях мають синонімічну змістову наповненість, що не завжди відповідає термінологічній.

Теоретичні узагальнення проблеми спільного навчання дітей з психофізичними порушеннями та їх здоровими однолітками показали, що в цілому у вітчизняній та зарубіжній практиці термін «інклюзія» є близьким за змістовно-смісловим значенням до терміну «інтеграція». Інколи ці два поняття досить часто замінюють один одного, однак вони не є тотожними. Тому досить часто їх розглядають як синоніми, хоча значення співпадають та характеризують різний ступінь включення дітей з психофізичними порушеннями в освітній процес. А відмінності у трактуванні педагогічних термінів інколи стають приводом до непорозумінь. Розмежовуючи ці два поняття, слід зазначити, що інклюзія є процесом, який відбувається з індивідами (соціальними групами), а інтеграція – процес, який відбувається у самому суспільстві. Тобто, інтеграція є наслідком інклюзії, а не навпаки. Зокрема, філософія інклюзії, ґрунтуючись на проблемі прав і свобод людини, здійснює більш глибокий вплив, ніж інтеграція.

Термін «*інтеграція*» (з лат. *integrare* – заповнювати, доповнювати, *integer* – цілий) – це вибіркове переміщення дітей з психофізичними порушеннями у загальноосвітні навчальні заклади. Прихильники інтеграції стверджують, що дитина має «заслужити» можливість навчатись у загальноосвітньому закладі, продемонструвавши свої «здібності» у виконанні загальної програми.

У науковій літературі термін „інтеграція” вживається у кількох значеннях. У *широкому* – він визначається як процес і результат надання особі з порушеннями психофізичного розвитку прав та реальних можливостей бути задіяною у всіх видах соціального життя суспільства нарівні і разом з усіма його членами. У *вужькому* значенні інтеграція в освіті – це залучення дітей з порушеннями психофізичного розвитку до системи загальної освіти [292]. Тобто, інтеграція в системі освіти означає створення єдиного освітнього простору, що передбачає зближення загальної та спеціальної освіти, а також навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в умовах, наближених до звичайних.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу наукових джерел встановлено, що *інтегроване навчання* – це процес і результат спільного навчання дітей із особливостями психофізичного розвитку в спеціальній групі (класі) загальноосвітнього навчального закладу за спеціальними програмами, адаптованими методами і засобами з метою полегшення їх соціалізації.

Логічним продовженням ідей інтегрованої освіти є *інклюзивне навчання* як процес і результат включення (об'єднання) дітей з особливостями психофізичного розвитку та дітей, які не мають таких порушень, до навчання в одній групі загальноосвітнього закладу.

Інклюзія (англ. *inclusion* – включення, франц. *inclusif* – включаючий в себе, лат. *include* – заключаю, включаю) – процес реального включення всіх громадян, які мають труднощі у психофізичному розвитку, в активне суспільне життя. Термін «включення» означає, що дитині, яка потребує корекції психофізичного розвитку, надається право відвідувати загальноосвітній

заклад, однак, для цього створюється необхідне адаптоване освітнє середовище та надаються відповідні додаткові послуги, які приносять користь від її спільного навчання зі здоровими однолітками.

Інклюзивне навчання повною мірою не є альтернативою спеціальній освіті. Воно значно розширює її можливості. Тобто, інклюзивне навчання передбачає створення такого освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивні заклади мають працювати в тісному зв'язку із спеціальними та загальноосвітніми навчально-виховними, використовуючи напрацьовані методики роботи з дітьми, залучати до консультування фахівців із багаторічним досвідом роботи з такою категорією дітей.

У контексті дослідження зауважимо, що інклюзивний підхід в освіті передбачає повагу, розуміння та забезпечення різноманітної діяльності (системи освіти, педагогів, вихованців), а також реальної рівної доступності до загальноосвітніх закладів усіх без винятку дітей. Важливою є реалізація ідеї «включення» в освітній процес, соціалізація дитини не з жалю чи благодійності, а в інтересах суспільства, керуючись нормативними документами. Тоді дійсно будуть отримані якісні результати» У контексті дослідження зауважимо, що інклюзивний підхід в освіті передбачає повагу, розуміння та забезпечення різноманітної діяльності (системи освіти, педагогів, вихованців), а також реальної рівної доступності до загальноосвітніх закладів усіх без винятку дітей. Важливою є реалізація ідеї «включення» в освітній процес, соціалізація дитини не з жалю чи благодійності, а в інтересах суспільства, керуючись нормативними документами. Тоді дійсно будуть отримані якісні результати».

Проведений у дослідженні порівняльний аналіз термінів «інтеграція» та «інклюзія» дав змогу дійти висновку, що за своєю сутністю інтеграція означає пристосування дитини до існуючої системи освіти, в той час як інклюзія передбачає пристосування системи освіти до потреб і можливостей кожної особистості, що є важливою передумовою отримання нею якісної освіти. Інклюзивне навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку, є вищим ступенем інтеграції, за якого усі навчальні заклади і вся освітня філософія пристосовуються до потреб усіх дітей (згідно наукових джерел та міжнародних документів).

Воно є своєрідним підходом, що прагне розвинути методологію, у центрі якого знаходиться дитина та її різноманітні освітні потреби. Інклюзивний підхід передбачає більш значне коло дій та ініціатив (зокрема, створення суспільством можливостей для повної реалізації потреб дітей з психофізичними вадами), в той час як інтегроване навчання передбачає створення спеціальних умов для таких осіб у межах існуючої системи освіти.

Як свідчить практика, у сучасних загальноосвітніх закладах, у тому числі й дошкільних, інтеграція означає, що дитина із психофізичними вадами має бути просто присутньою у них, внаслідок чого спостерігається відсутність повноцінної її участі в житті дошкільного навчального закладу. Інклюзія ж, навпаки, зосереджується на індивідуальних потребах вихованців, сприяючи повноцінній їх участі у всіх активних заходах через відповідне планування, диференціацію та кваліфіковану підготовку фахівців. Тобто, інклюзія – це процес, спрямований на перетворення дитячих садків на заклади з таким освітнім простором, який стимулює та підтримує не лише дітей, а й власних членів трудового колективу [82, С. 11].

Таким чином, основними *відмінностями* інклюзивної освіти від інтегрованої у дослідженні визначено:

- 1) адаптація освітнього середовища до індивідуальних особливостей дитини, а не дитини до освітнього середовища;
- 2) доступність освіти для всіх, у той час, як інтегрована освіта є ефективною лише для частки дітей, рівень психофізичного розвитку яких відповідає віку чи наблизений до нього;
- 3) взаємодопомога, взаємопідтримка та взаємонавчання у процесі спільної діяльності не лише дітей, але й дорослих;
- 4) особлива діяльність педагога щодо організації спільної діяльності дітей з психофізичними порушеннями та їх здоровими однолітками;
- 5) при інклюзії у всіх учасників освітнього процесу змінюється ставлення до дітей із психофізичними порушеннями, а ідеологія освіти змінюється у бік більшої гуманізації навчально-виховного процесу.

Саме тому ці два терміни є спорідненими, але не рівнозначними, оскільки характеризують різний ступінь включення дітей з психофізичними вадами в освітню систему.

Надзвичайно важливим є питання виховання суспільства щодо запровадження інклюзії. У контексті досліджуваної проблеми під *готовністю об'єктів та суб'єктів інклюзивної освіти до спільної взаємодії* розуміємо цілісне, особистісне утворення, яке складає сукупність соціальних, моральних, психологічних та професійних якостей, спрямованих на результативну діяльність щодо спільного навчання дітей із різним рівнем психофізичного розвитку

Важливу роль у формуванні готовності вихованців до інклюзивної освіти відіграє ставлення до означеного процесу батьків, які виховують дітей із психофізичними порушеннями, зокрема, їх моральна та психологічна готовність. Тому актуальною на часі і водночас складною є проблема нормалізації міжособистісних стосунків у родинах, які виховують дошкільників із психофізичними порушеннями. Адже загальновідомо, що успішність впровадження включення та соціалізації вихованців, які потребують корекції психофізичного розвитку, прямо пропорційна адекватному родинному ставленню до означених процесів. А наявні психофізичні порушення у дитини утруднюють реалізацію щодо засвоєння ними соціокультурного досвіду та формування міжособистісної комунікації. У контексті дослідження зазначимо, що досить часто спостерігається надмірне ставлення таких батьків до своїх дітей (жалість, опіка, турбота, роздратування і т.п.). Адже, як свідчить практика, у таких родинах спостерігається більш складний та специфічний процес виконання ними сімейних функцій, що, у першу чергу пов'язано з особливостями психофізичного розвитку дитини, із появою якої досить часто спостерігається зміна сімейного устрою та сімейних цінностей. Зокрема, зменшення можливості додаткового заробітку (для організації відповідних корекційно-реабілітаційних заходів з метою включення дитини у соціальне середовище та залучення до повноцінного життя та праці у межах її можливостей) через підвищену турботу до неї у зв'язку з наявним захворюванням, відчуття болю, провини, відчаю тощо. Тому родини, що виховують дітей з психофізичними порушеннями, потребують цілеспрямованої комплексної професійної психолого-педагогічної допомоги та суспільного сприяння.

За даними проведеного нами анкетування 39% батьків, які виховують дошкільника із нормативним рівнем розвитку, висловили негативне ставлення, 36 % – позитивно ставляться до означеного процесу, а 25 % – взагалі відчують байдуже ставлення до спільної взаємодії дітей із різним рівнем психофізичного розвитку.

Цікавою, на наш погляд, є думка тих батьків, чії діти здобувають дошкільну освіту в умовах спеціального навчання. Зокрема, 73 % із них висловились за освіту своїх дітей у спеціальних ДНЗ, однак решта 27 % (а це понад чверть) за впровадження інклюзивної освіти, мотивуючи таке ставлення розміщенням таких закладів за місцем їхнього проживання.

Серед проблем і труднощів, які виникають у процесі адаптації вихованців із психофізичними порушеннями до дитячого колективу загальноосвітнього закладу, значна частка респондентів (понад 68 %) вказують на : негативне сприйняття їхніх дітей іншими вихованцями (емоційне відторгнення, насмішки, агресія, тощо), 85 % – неготовність (психологічну та професійну) вихователів до роботи з ними (зокрема, неврахування адміністрацією та педагогами потреб і можливостей дитини, відсутність бажання залучати їх у повсякденне життя), 90 % – негативне ставлення до спілкування та спільної діяльності батьків, які виховують дітей із нормативним рівнем розвитку тощо.

Важливим чинником ефективної реалізації інклюзивної освіти є позитивне ставлення до спільної взаємодії вихованців із різним рівнем психофізичного розвитку педагогічних та управлінських кадрів, батьків тощо. Зокрема, педагогам бракує інформаційно-методичних знань щодо психолого-педагогічного супроводу таких вихованців в умовах загальноосвітнього закладу. Крім того, вони мають передусім формувати позитивне ставлення здорових вихованців до їхніх однолітків, які потребують корекції психофізичного розвитку, емпатію, прийоми адекватної взаємодії. Тому важливим аспектом в означеному контексті є обґрунтування конкретних методик і технологій спільної діяльності фахівців (педагогів, працівників управління освіти та соціального захисту), що працюють у закладах з інклюзивним навчанням як закономірного етапу розвитку національної системи освіти.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, якраз інклюзія на ранніх етапах навчання (дитячий садочок, середня і професійна школа) і має підготувати таких людей до навчання у ВНЗ. За статистикою низка цих установ умовно доступна для дітей з інвалідністю, але реальне життя доводить інше. Подальше дослідження цієї глобальної проблеми забезпечить успішність переходу до нового етапу її розвитку, адекватного сучасній динаміці соціальних стосунків.

Джерела та література

1. Кузава І. Б. Інклюзивна освіта дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку: теорія та методика. Монографія. / І. Б. Кузава – Луцьк, ПП Іванюк В. П., 2013. – 292 с.
2. Кузава І. Б. Психолого-педагогічні аспекти організації дошкільної інклюзивної освіти. / Напрями та перспективи інклюзивного навчання людей з порушеннями зору в українському освітньому просторі : монографія / Науково-методична лабораторія з питань дидактичних технологій інклюзивного та інтегрованого навчання суб'єктів освіти з порушеннями зору Інституту педагогічних технологій (Луцьк) АПН України; за ред. Ю. Й. Тулашвілі. – Луцьк: ВМА «ТЕРЕН», 2013. – 264 с.

Referens

Ирина Кузава. Актуальные проблемы обучения и воспитания детей в инклюзивной образовательной среде. В статье осуществлен анализ актуальных проблем обучения и воспитания детей в инклюзивной образовательной среде. Раскрыта сущность и содержание понятий «инклюзия» и «интеграция», которые в современных исследованиях имеют синонимическую содержательную наполненность, что не всегда соответствует терминологической. Определены и проанализированы основные отличия инклюзивного образования от интегрированного. Обосновано важные факторы эффективной реализации инклюзивного образования, в частности, положительное отношение к совместному взаимодействию воспитанников с разным уровнем психофизического развития, педагогических и управленческих кадров, родителей и т.п.

Ключевые слова: инклюзия, интеграция, инклюзивное обучение, интегрированное обучение, готовность объектов и субъектов инклюзивного образования к общему взаимодействию.

Irina Kuzava. Actual problems of education and upbringing of children in inclusive educational environment. The article analyzes the actual problems of education and upbringing of children in inclusive educational environment. The essence and meaning of "inclusion" and "integration", which in the present study are synonymous semantic fullness that do not always meet the terminological.

The basic difference of integrated inclusive education. A number of obstacles in the implementation of inclusive education as: a small number of special pre-schools network (s) at the place of residence of persons of this category; shortage of places in the overall preschool education for these students; insufficient provision of relevant qualified personnel in the field of inclusive education; unavailability (psychological, professional) society, comprehensive pre-schools, teachers to accept these children and work with them in terms of inclusion; lack of program-methodical, logistical support inclusive education of preschool children requiring correction of mental and physical development; insufficient consolidation efforts of professionals, parents, scientists in the field of medical and psycho-pedagogical support of preschool children with mental and physical disorders; availability interdepartmental barriers in the organization of joint training and education of preschool children; lack of early diagnosis and comprehensive medical, psychological and educational support.

Important factors proved effective implementation of inclusive education, in particular, a positive attitude to joint interaction of students with different levels of mental and physical development of teaching and administrative staff, parents and others.

Keywords: inclusion, integration, inclusive education, integrated training facilities and the readiness of inclusive education for joint cooperation.